

UMJETNOST RIJEČI

XI 1 (1967)

TIBOR KLANICZAY

Nekoliko osnovnih principa sistematizacije
povijesti književnosti

ZAGREB

HRVATSKO FILOLOŠKO DRUŠTVO

TIBOR KLANICZAY (BUDAPEST)

NEKOLIKO OSNOVNIH PRINCIPA SISTEMATIZACIJE POVIJESTI KNJIŽEVNOSTI

Pregled i sistematizacija cijele povijesti pojedine književnosti pripada u najviše, reprezentativne zadatke nauke o književnosti. Ovakav rad, pored toga što omogućava pregled svih historijskih problema jedne književnosti, postavlja i čitav niz važnih teoretskih pitanja. Jedno od njih je i odlučivanje o onim konstrukcijskim jedinicama, okvirima, unutar kojih se najbolje može grupirati obrađena materija. Ovo nikako nije jednostavno tehničko pitanje. Dok autori raznih monografija povijesti književnosti grupiraju svoje gradivo kako to traži priroda gradiva koje su izabrali za proučavanje, odnosno kako to traži izabrani aspekt, autori zbirne sistematizacije nikako nemaju slobode u sređivanju strukture materije. U takvom slučaju ne prikazuje se pojedini pisac ili ovakva ili onakva grupa djela, nego cijelo gradivo jedne književnosti, i to ne samo s ovoga ili onog aspekta, kao npr. ideološkog, sociološkog, stilskog ili s gledišta književnog oblika nego iz svih aspekata zajedno. Dok autor u jednoj knjizi koja analizira specijalni problem ima mogućnosti da samovoljno ograniči svoju materiju, da se ne obazire na pisce i djela koja je isključio iz svojih istraživanja, autori sinteza treba u principu da vode računa o svemu.

Pod zahtjevom potpunosti sinteze, naravno, ne razumijevam ekstenzivnu potpunost koja bi obuhvaćala sve podatke, ne razumijevam konglomerat koji bi obuhvatio potpunost znanja o jednoj književnosti, već takvu sistematizaciju koja se osniva na pregledu cijele materije. Evidentno je da se u pregledu povijesti neke književnosti može obraditi samo manji ili veći dio pisaca i djela jedne književnosti, već prema dimenzijama pothvata. Ipak, koncepciju djela treba konstruirati tako da i izostavljeni pisci i djela budu virtualno prisutni kako bi se bilo kada mogli organski uklopiti u okvire sistematizacije te da bi u konstrukciji sinteze našli svoja prirodna mjesta. Dakle, mora doći do izražaja intenzivna potpunost: koncepcija, struktura mora da odražava zakonitosti izvedene

iz cjelokupnosti spoznaja, povijesne procese, a ne zaključke iz unaprijed selektirane građe koji su neizbježno jednostrani i pojednostavljaju, čak eventualno i izobličuju složene procese.

Kad govorim o potpunosti aspekata, ne negiram opravdanost da se iz jednog jedinog aspekta promatra povijest neke književnosti. U ovom slučaju ne možemo govoriti o pravoj sintezi nego više o nastojanju usmjerenom na opravdanje jedne prekonceptije, o korištenju materije književnosti u interesu neke teoretske teze ili suvremenog književnog programa. Međutim, u nauci o književnosti upravo je pregledna povijesna sistematizacija onaj oblik gdje objektivnost treba da najviše dođe do izraza, gdje uloga faktora koja proizlaze iz subjektivizma treba da se smanji na mogući minimum.

Zbog toga nije ispravno postupati samovoljno u izboru konstrukcije književnopovijesne sistematizacije već treba naći optimalno rješenje. I problem ovdje postaje teoretsko pitanje budući da treba da se teoretski raščisti koji su ti najodlučniji momenti, jedinice, kroz koje se s najviše strana mogu obraditi sve pojave i aspekti književnosti u njihovu povijesnom gibanju. Postavljeno pitanje izgleda dosta složeno, ali se, zapravo, može svesti na dva. Budući da se nikakav povijesni pregled ne može zamisliti bez podjele na razdoblja, prvo pitanje s kojim se moramo suočiti jest periodizacija povijesti književnosti, tačnije: problem principijelnih aspekata, aspekata periodizacije. Drugo pak pitanje gotovo nužno proizlazi iz gornjeg, a to je: kako treba pristupiti književnosti pojedinog razdoblja – da li prema književnim vrstama ili grupiranjem djela oko najvećih stvaralaca, uzimanjem pravaca kao osnove ili strogo slijedeći kronologiju itd.? Sadržajem ove studije bit će upravo ta dva pitanja koja namjeravam obraditi služeći se iskustvima do kojih sam došao u radu oko pisanja nedavno završene povijesti mađarske književnosti u šest tomova.

Tomovi ove povijesti mađarske književnosti objavljeni su između 1964. i 1966. godine. Priređeni su u Institutu za povijest književnosti Mađarske akademije nauka i rezultat su kolektivnog rada više od šezdesetak suradnika. U pripremanju djela i u toku samog rada nastojali smo da posebnim studijama i diskusijama raščistimo osnovne principe sistematizacije; to je prvi uvjet kad tolik broj autora treba da stvori jedinstveno djelo. Ovaj cilj uspjeli smo postići samo približno budući da smo se u dva glavna pitanja, i to u periodizaciji i u sređivanju građe unutar razdoblja, mogli samo djelomično složiti. Zbog toga šest tomova u cjelini pokazuju odstupanja, iako se radom redaktora uspio postići dosljedan i homogen sistem unutar pojedinih tomova. To neki obrazlažu time što narav književnosti, tj. karakteristika materije pojedinih razdoblja, sama iziskuje da se npr. stara književnost sistematizira na drugi način nego književnost XX stoljeća. Moje shvaćanje je drugo, uvjeren sam da nema zapreke da se povijest jedne književnosti od početka do danas sistematizira po identičnim osnovnim principima. Naravno, to je moguće samo onda kad ne polazimo od eventualnih vremenski vezanih činjenica pojedinih razdoblja – ni prošlih stoljeća ni našega – nego ako pronalazimo

zakonitosti povijesnog i književnog razvoja koje vrijede za sva razdoblja. Da bi povijesna sistematizacija počivala na objektivnim znanstvenim osnovama, morali bismo, dakle, odrediti opću strukturu povijesnog toka književnosti i osnovne elemente ove strukture. Za ovaj veliki rad moja izlaganja mogu da znače samo nekoliko priloga.

*

Zaslugom raznih nacionalnih i općih povijesti književnosti danas već postoji bezbroj zamisli i ideja o mogućnosti podjele na razdoblja. Principijelnim, teoretskim odnosima problema mnogo su se bavili ne samo pojedini učenjaci već i kongresi, tako da na ovom području raspoložemo bogatom literaturom i velikim iskustvom. Ne mogu se prihvatiti prikaza skoro nepregledne džungle teorija periodizacije povijesti književnosti već i zbog toga što je znatan dio ovih zamisli neozbiljan (npr. podjela na razdoblja prema periodima prirode: godišnja doba, mjeseci) ili su opet toliko mehaničke (npr. periodizacija prema stoljećima) da su pogodne za neku inventarizaciju, a ne za sistematizaciju. Ozbiljnije uspjehe postigle su samo tri metode periodizacije: periodizacija prema velikim povijesnim događajima – prekretnicama; periodizacija autonomnih karakteristika koja se bazira na individualnom razvoju pojedine nacionalne književnosti; i stilsko-povijesna podjela. Svaka povijest književnosti ozbiljne i stalne znanstvene vrijednosti uzela je kao osnovu jednu od ovih metoda ili neku njihovu kombinaciju (ovo najčešće!). Promotrimo sada da li su ovi principi periodizacije, koje možemo kratko nazvati povijesnim, autonomnim i stilsko-povijesnim, sposobni da odrede periodizaciju jedne suvremene sistematizacije povijesti književnosti.

Povijesna periodizacija, koja ima veoma veliku tradiciju, polazi od opravdane spoznaje da je i razvoj književnosti dio povijesne cjeline te da velike prekretnice u povijesti pojedinih naroda (revolucije, oslobodilačke borbe, rasula, propasti, ratovi) imaju odlučan utjecaj na život književnosti. Povijest književnosti na taj način zapravo dobiva od historije gotovu periodizaciju, a modifikacija periodizacije najčešće je posljedica toga što je i sama historija modificirala svoju periodizaciju. Dok je, na primjer, nacionalna historija stavila nacionalni aspekt u centar, marksistička historijska znanost vidi velike povijesne prekretnice više u društvenim revolucijama. Razumije se da su se ove dvije stvari često i poklapale, pa su se tako u pojedinim nacionalnim historijama književnosti formirale neke petrificirane granice perioda. Npr. u historiji mađarske književnosti tako su gotovo neprekoračivo živjeli datumi kao što su 1011 – osnivanje mađarskog kraljevstva; 1526 – bitka kod Mohača i podjela zemlje na tri dijela; 1711 – pad Rákóczijeva oslobodilačkog rata i posljedica tog pada: potpuna prevlast Habsburgovaca; 1919 – raspad monarhije i stare Mađarske, prva proleterska revolucija; 1945 – oslobođenje. Slične popise velikih povijesnih datuma, koji određuju osnovne periode povijesti književnosti, možemo naći u historijama književnosti gotovo svakog naroda.

Protiv takve povijesne periodizacije pojavile su se i pojavljuju se veoma mnoge obrazložene i opravdane zamjerke. Očito je da se specifične pojave književnosti pri ovakvoj periodizaciji lako potisnu u pozadinu te književnost često postane samo ilustrativna građa pojedinih povijesnih razdoblja. Protiv ovoga se, razumije se, može argumentirati time da samo o pojedinim autorima povijesti književnosti ovisi kako će ispuniti raspoložive okvire povijesnih razdoblja, da li će uz to zaboraviti ili ne na vlastite unutarnje povezanosti književnosti. Sve ovisi o tome da li književni prinos povijesnih razdoblja zaista i predstavlja odjeljenu povijesnu fazu razvoja jedne književnosti, da li velike povijesne prekretnice zaista izazivaju velike prekretnice u povijesti književnosti. Pitanje se čak može još i više ograničiti. Budući da se povijesne periodizacije općenito ravnaju prema istaknutim događajima političke povijesti, pitanje je da li mogu veliki politički događaji biti putokazi u periodizaciji historije književnosti. Pregledom povijesti mađarske književnosti ispostavilo se da ne mogu ni u kom slučaju. Novija istraživanja sve više pokazuju da su znatnije, dublje promjene književnih pojava mnogo više povezane s osnovnim promjenama ekonomske i socijalne strukture nego sa ma koliko odlučnim političko-povijesnim datumima.

Istaknuti politički događaji ili samo konačno potvrđuju jednu već ranije nastalu promjenu ili stvaraju povoljne političke uvjete da takva promjena nastupi prije ili kasnije. Takvi veliki politički događaji veoma brzo i neposredno mijenjaju političku sadržinu književnih djela i ono što se nama treba reći, upućuju pisce da zauzmu stanovište, ali ipak nisu sami dovoljni za preformiranje cijelog života i dinamičnosti književnosti; za to su potrebne značajne promjene koje nastaju u klasnim odnosima, na glavnim frontovima klasne borbe i u pojavama društvenog i ekonomskog života. Sve ovo dobro ilustrira sasvim suvremen primjer: jedan od najodlučnijih događaja mađarske povijesti – oslobođenje 1945. godine – nije odjednom preobrazio mađarsku književnost iako je ona živo reagirala na događaj. Osim fašističkog i krajnje konzervativnih strujanja i dalje su nekoliko godina živjele predratne tendencije. Uprkos brzom napredovanju socijalističke književnosti, karakteristiku mađarske književnosti nekoliko poslijeratnih godina određivali su raniji liberalni građanski i narodnjački pravci. Tek oko 1948–1949. godine, kada su povoljni politički uvjeti, nastali oslobođenjem, donijeli pravi plod u korjenitom preformiranju socijalne i društvene strukture, preobrazio se i cijeli književni život i tek tada je konačno stupila socijalistička književnost na mjesto građanske. Ne može se dakle negirati povezanost književne periodizacije s historijskim razvojem, samo ova povezanost nikako nije mehanička već se više ravna prema skrivenim unutarnjim procesima povijesti, a ne prema ma koliko važnim političkim događajima.

Razilaženje između vlastitog, imanentnog razvoja književnosti i historijskih zbivanja potaklo je brojne učenjake da pokušaju izvršiti autonomnu periodizaciju pojedinih književnosti. Najugledniji mađarski učenjak nauke o književnosti XX stoljeća, Horváth János, u svojoj te-

oretskoj studiji koja se bavi pitanjem sistematizacije u povijesti književnosti, 1922. godine ovako je formulirao svoj program sistematizacije: »Moramo otkloniti svaki strani uzorak sistematizacije i moramo se osloniti isključivo na povijesnu materiju naše književnosti.« Prednost ovakva postupka u tome je što pokušava iz materije književnosti izvući, formirati jedinice periodizacije te time namjerava nezavisno od predrasuda otkriti redoslijed etapa razvoja. Samo, ni takav autonomni red razvoja ne može biti bez neke prethodne koncepcije, nekog principa prema kojem bi se sam razvoj shvatio. Tako je to bilo i u slučaju Jánoša Horvátha koji je mađarsku književnost periodizirao iz aspekta nacionalne kulminacije, budući da je po njegovom stanovištu smisao i cilj razvoja takva književnost koja bi bila što savršeniji oblik samozražavanja nacije. Prema takvu shvaćanju označio je slijedeća razdoblja: nakon religiozne srednjovjekovne književnosti bez nacionalnih ideja dolazi književnost renesanse koja je već protkana nacionalnim idejama, ali vrijeme te renesansne književnosti ograničava samo na drugu polovinu XV stoljeća, na vrijeme Matije Hunyadija. Prema Horváthu, renesansa je već početkom XVI stoljeća predala mjesto za slijedeća dva stoljeća »periodu podijeljenosti«, kada je mađarska književnost bila podijeljena u ideološkom, vjerskom, političkom i teritorijalnom pogledu, te je tako »zadržavala ili samo posredno pomagala kulturu i književnost nacionalne ideje«. Nakon toga slijedi, po Horváthu, razdoblje prijelaza prema nacionalnoj književnosti u XVIII stoljeću, tj. razdoblje u kojem se pod vodstvom Habsburgovaca ponovo ostvarilo jedinstvo zemlje, pa iako je privremeno vladalo nacionalno ugnjetavanje, mirno razdoblje je dalo mogućnosti za polagano prikupljanje snaga; tako je koncem XVIII stoljeća moglo doći doba nacionalne književnosti. Ta je nacionalna književnost, kroz više vremenskih odsjeka, 40-ih godina 19. stoljeća prešla u razdoblje koje je Horváth nazvao »nacionalni klasicizam«, a koje obilježavaju imena Petőfija i Arany Jánoša. Ovaj »nacionalni klasicizam« nema ništa zajedničkog s pojmom klasicizma u općoj povijesti književnosti, tj. s velikim umjetničkim stilom između baroka i romantike; pod time Horváth János razumijeva samo ostvarenje estetskog i nacionalnog savršenstva. Kao i slične autonomne periodizacije drugih književnosti, svojevrsna podjela na razdoblja koju je izvršio Horváth János osvjetljava brojne postojeće povezanosti i često sretno korigira jednostranosti koje potječu od političko-povijesne periodizacije. Ali istovremeno upada u druge jednostranosti jer obrađivanu književnost odvaja od društva i historijskog razvitka, pored toga je i izolira od drugih književnosti i općenito od svjetske književnosti. Traži samo unutarnje zakonitosti jedinice, a zaboravlja da pojedine nacionalne književnosti ne žive i ne razvijaju se na zasebnom globusu nego da su povezane kompliciranom mrežom uzajamnog djelovanja u tolikoj mjeri da se izmjene razdoblja nikada ne odvijaju potpuno autohtono. Ovakva autonomna periodizacija i jedinice razdoblja koje nastaju na ovaj način vrlo često usmjeravaju istraživanje na krivi put, dovode do zablude u omjeru, i eventualno daju ulogu određivanja zakonitosti nesretnom formiranju »nepravilno-

stima« nacionalnog razvoja. Dobar je primjer ovakvih deformacija problem mađarske renesanse. Horváth János i tradicionalno mađarsko shvaćanje povijesti književnosti smatraju doba kralja Matije vrhuncom mađarske renesanse, te u raspadu imperije velikog kralja vide istovremeno i kraj renesanse. Posljedica toga bila je ta da nisu znali kamo s bogatom renesansnom književnosti koja se razvila u drugoj polovici XVI stoljeća i s najvećim mađarskim pjesnikom renesanse Balassi Bálintom. Budući da je tako izašao iz okvira određenih za renesansu, istraživanje je nastojalo u njemu naći neke naročite mađarske odlike umjesto da mu je djela ispitivalo u svjetlu poznatih karakteristika poezije evropske renesanse; tako se ono nije uspjelo pravilno približiti njegovim vrijednostima.

Slabosti autonomne periodizacije izvršene isključivo na nacionalnim funkcijama i jednostranosti povijesne periodizacije prividno je uspješno odstranila stilsko-povijesna periodizacija. Ona, umjesto političko-povijesnih momenata koji su izvan same književnosti, uzima za osnovu stil kao veoma važan umjetnički aspekt književnosti, dovodi do izražaja internacionalni aspekt te na taj način autonomne nacionalne periodizacije podređuje općenitijim kategorijama. Umjesto jedinica vremena ograničenih političkim datumima, razdoblja koja odražavaju bit književnog procesa, npr. klasicizam, romantizam itd., predstavljala su, nema sumnje, velik napredak u povijesti književnosti. Zahvaljujući stilsko-povijesnom aspektu mogle su se prepoznati sličnosti i relativna identičnost funkcija razdoblja ili pravaca nastalih u raznim nacionalnim književnostima. Za individualne pojave pojedinih nacionalnih književnosti, kao što je španjolski *gongorismo*, talijanski *secentismo*, engleski *metaphysical poetry* itd., za koje se smatralo da su specifične karakteristike pojedinih književnosti, odjednom se ispostavilo da su zapravo mjesni, nacionalni odrazi univerzalnog baroka.

Ipak stilsko-povijesna periodizacija ne može biti vodeći princip periodizacije. Naime, povijest stila polazi od postavke da su umjetnosti, među njima i književnost, dokučive kroz povijest stila, te se tako povijest umjetnosti i književnosti može svesti na jedinstveni osnovni princip te dijeliti na razdoblja. Međutim, ovo bi bilo moguće samo onda kad bi pojedini stilovi bili ravnopravni, jednakih kvaliteta. Stilovi su pak ravnopravni samo kao specifični sistemi elemenata oblika, ali čim ih uočimo sa sadržajem koji se krije iza njih, s društvenim i ideološkim faktorima koji su prouzrokovali njihovo postajanje ili utječu na njih, odmah se vidi da stilovi nisu jednorodne pojave te da treba jasno razlikovati pojedine tipove stila.

Prije svega treba ih razlikovati po tome što neki stilovi postoje samo u određenim granama umjetnosti, u određenim oblicima umjetničkog stvaranja i sinkronično uporedo, dok su drugi općenitog karaktera budući da dolaze do izražaja u svim granama umjetnosti, dakle u muzici, književnosti i u primijenjenoj umjetnosti, jednako i istovremeno. Kao primjer za prvi slučaj mogao bih navesti impresionizam kao karakterističan stil slikarstva, naturalizam u romanu i drami ili simbolizam ka-

rakterističan za liriku, i još mnoge druge. Naravno, ovi stilovi utječu i na druge grane umjetnosti, pa tako možemo govoriti o impresionističkoj muzici ili simboličkom slikarstvu, ali ipak ovdje je njihova uloga ograničena, dok impresionizam predstavlja važan period povijesti slikarstva, a nije postigao takvo značenje u muzici ili književnosti. S druge strane, dovoljno je spomenuti gotiku, barok, romantizam i odmah je jasno da su ovi stilovi prisutni jednako u svim granama umjetnosti. Oni predstavljaju po jedan period u razvoju svih umjetnosti istovremeno i na istoj društvenoj bazi.

Moramo obratiti pažnju i na to da neki stilovi nisu samostalni, već ih možemo smatrati samo vremenski ili društveno ograničenom modifikacijom većeg stila. Tako je npr. *style flamboyant* dio gotike, manirizam dio renesanse, dok je rokoko dio baroka i predstavlja prezrelu modifikaciju koja je donekle već prijelaz prema slijedećem stilu. Slično su i *empire* i *biedermeier* stilske modifikacije klasicizma, *biedermeier* je npr. njegov malograđanski refleks. Međutim, ni veliki stilovi općenite vrijednosti u umjetnosti nemaju istovetne uloge i istovetan karakter. Npr. renesansa i romantizam nisu samo stilovi nego su i kategorije koje znače sadržaj, stav, pogled na svijet, aspekt, pa umjetnost renesanse, odnosno romantizma, ide uporedo s adekvatnim načinom mišljenja, filozofijom, naukom itd. Dakle, to nisu samo stilovi nego i kulturnopovijesni i idejnopovijesni pojmovi.

Ako uz mamu u obzir ove tipološke razlike, bit će jasno da tipove ne možemo svrstati u jedinstveni kronološki razvojni niz. Ne može se rokoko ili *biedermeier* staviti u isti red sa stilskim periodom koji obilježava renesansa ili barok. Bilo bi čak pogrešno postaviti slijed perioda kao što su romantizam, zatim realizam pa simbolizam, budući da se oni javljaju kronološki gotovo u isto vrijeme i više se odvajaju po oblicima stvaranja. Dok su neki stilovi, kao što su renesansa, barok itd. zaista pogodni da karakteriziraju pojedina velika umjetnička, književna razdoblja, drugi, kao npr. naturalizam ili impresionizam, nemaju ove uloge. Nekom razdoblju odgovara ili jedini vladajući stil vremena ili više stilskih pravaca koji žive jedan pored drugog s malim kronološkim pomjeranjima. Ima primjera čak i za to da se u jednom razdoblju pojavljuju jedan za drugim dva stila, npr. romanika i gotika u srednjem vijeku. Ali književnost renesanse ne zamjenjuje književnost jednog »gotičkog razdoblja« nego književnost srednjeg vijeka unutar kojeg bi bilo teško odvojiti period književnosti romaničkog, odnosno gotičkog stila.

Postoji koincidencija između razdoblja i stila, ali se ona ostvaruje samo u nekoliko slučajeva na ravnopravnoj osnovi, tj. da jednom razdoblju odgovara samo jedan veliki stil. Smjena razdoblja ide uvijek sa smjenom stila, pojavom novog stila, ali svaka pojava novog stila ne znači istovremeno i početak novog razdoblja. Ulogu otvaranja razdoblja mogu imati samo stilovi općeg karaktera koji dolaze do izražaja u svim granama umjetnosti, koji se javljaju zajedno s novom ideologijom, filozofijom, s novim shvaćanjem života. Pojava renesanse, ili baroka, bila je funkcija promjene koja se proširila na cijelu kulturu, na cijeli duhovni

život. Nasuprot tome, impresionizam, naturalizam, simbolizam i općenito stilski smjerovi kraja stoljeća n'su se javili kao funkcije slične osnovne razlike gledišta. Ovi različiti stilski pravci pripadaju jedinstvenom razdoblju, što dobro dokumentira ukus čovjeka kraja stoljeća: oduševljen je impresionističkim slikarstvom, rado čita naturalističke romane i simbolističke pjesme, a svoj dom rado uređuje predmetima secesionističke umjetnosti. Zašto u određenom razdoblju shvaćanju života, gledanju na svijet odgovara samo jedan stil, a drugi put više stilova, to može biti predmet posebnog istraživanja, ali to za nas sada nije važno jer tražimo kriterij za podjelu povijesti književnosti na razdoblja, a taj kriterij prema izloženom ne može biti istovetan sa stilom.

Da bismo došli do rješenja koje bi moglo zadovoljiti, moram se vratiti na ono što je već rečeno u vezi s povijesnom periodizacijom. Tamo sam periodizaciju prema političkoj povijesti nazvao nasilnom i izvana oktroiranom te istakao da ćemo doći do boljeg rezultata ako se ravnamo prema osnovnim promjenama društvenih zbivanja. Ako sada istražujemo pod kakvim se okolnostima i utjecajem kojih povijesnih sila formiraju stilovi razdoblja, tj. veliki opći stilovi koji se javljaju zajedno s korjenitom preformacijom kulture, ideologije i njihovom novom povijesnom fazom, moramo doći do zaključka da su velike smjene stila uvijek u tijesnoj vezi s položajem ili s nastalim promjenama uvjeta opstojanja društvenih klasa, a upravo taj položaj i te promjene igraju dominantnu ulogu u razvoju kulture, odnosno književnosti. U ovom slučaju ili jedna nova klasa postaje primarni nosilac kulture (dobar primjer za to je procvat renesanse povezan s razvojem građanstva) ili nastaje odlučna promjena u položaju a time i u stremljenjima, interesima i zahtjevima klase koja igra vodeću ulogu u kulturi, što pak može demonstrirati društvena baza klasicizma, romantizma i realizma. U stvaranju i razvitku ova tri stila građanstvo je imalo vodeću ulogu, ali dok je klasicizam umjetnost evropskog građanstva koje je išlo prema revoluciji, romantika je umjetnost poslijerevolucionarnih potresa, proturječja i nacionalnog pitanja koje je stupilo u prvi plan, a realizam već odgovara razdoblju zrelog kapitalizma i izražava njegova proturječja. Razumije se, sve se ovo ne odnosi na pojavu svih novih stilskih pravaca parcijalnih vrijednosti. Tako simbolizam nije nastao na osnovi nove konstelacije prema društvenim osnovama realizma nego u više-manje istovetnim prilikama. Naime, stilski pravci koji su se jedni za drugim pojavljivali u XX stoljeću, futurizam, ekspresionizam, nadrealizam, nisu nastali kao posljedica korjenitih društvenih promjena, nego zajednički odražavaju društveno determinirani proces i stvaraju novo razdoblje u odnosu na stilske pravce koji su cvjetali u drugoj polovini XIX stoljeća.

Prema ovome što je dosada izloženo, književnost se može najuspješnije periodizirati na osnovu društveno-povijesno određenih razdoblja civilizacije i ideologije. U tom slučaju dobivamo takve jedinice razdoblja koje su u skladu i s razvojem stila tako da jedan ili više stilova karakteriziraju jedno razdoblje. Međutim, ne nailazimo na slučaj da bi neki stil bio karakteristika nekoliko većih razdoblja – pretpostavljajući, na-

ravno, da ne prihvaćamo mnogostruko odbačene teorije o vječitom baroku, vječitoj romantici ili vječitom realizmu. Budući da su promjene u odnosima snaga i glavnim borbenim linijama klasne borbe uvijek rezultati polaganih ekonomskih procesa, možemo govoriti o kompliciranoj, ali ipak op pljivoj ekonomsko-društvenoj determiniranosti razdoblja povijesti kulture, povijesti umjetnosti i povijesti književnosti.

Sve ovo može izazvati dojam da se na kraju ipak vraćam tzv. povijesnoj periodizaciji samo što političko-povijesni aspekt zamjenjujem ekonomskim i društveno-povijesnim. Ne radi se o tome. Tvrdim da za razvoj kulturne, duhovne, umjetničke sfere, ekonomski i društveni procesi zajednički imaju određujuću ulogu. Prema tome su razdoblja civilizacije istovremeno i razdoblja umjetnosti i književnosti, a bazu svemu ovome određuje ekonomsko-društvena konstelacija. Znači da samo veoma kompleksna periodizacija vodi cilju, tj. vodi do općenite povijesne periodizacije koja vrijedi i za književnost.

Za primjer spomenut ću renesansu kao jedinicu razdoblja koju danas prihvaćaju kako građanski tako i marksistički pravci i podjednako je primjenjuju na povijest kulture, filozofije, umjetnosti, književnosti itd. Kompleksna pojava koju nazivamo renesansom izražava društvene i političke aspiracije građanstva novog vijeka, njegovu svjetovnu ideologiju, nazor na svijet, hedonizam, nevjerojatno pohlepnu želju za znanjem koja je usmjerena korištenju i uživanju života i, naravno, ona izražava i ukus i stil. Ma koliko da su feudalni stalež, pa čak i crkva, usvojili brojne ideje i stil renesanse, bez sumnje je evropsko građanstvo dalo svoj pečat cjelini renesansne kulture iako još nije moglo zamijeniti feudalni stalež na vlasti, još nije bilo postalo vladajuća klasa društva. Veliki procvat novčanog gospodarstva i proizvodnje robe u posljednjim stoljećima srednjeg vijeka omogućili su da se građanstvo oslobodi feudalnih okova te da pokrene borbu za preuzimanje ekonomske, a u više slučajeva i političke vlasti, ili barem da sudjeluje u njoj. Vladajuća feudalna klasa, koja je teškom mukom ipak zadržala vlast, bila je primorana – budući da nije mogla i dalje živjeti na stari način – da preuzme i da po mogućnosti asimilira novu svjetovnu kulturu koju je izgradilo građanstvo.

Revolucionarne promjene u ekonomskoj osnovi sada su toliko jake da su primorale vladajuću feudalnu klasu da promijeni način života, ideologiju, metodu koju je primjenjivala u upravljanju i klasnom ugnjetavanju, i tamo gdje im, kao u Mađarskoj, nisu znatne građanske snage ugrožavale vlast. U takvom slučaju renesansna kultura građanskog karaktera mogla je da se razvije i na feudalnoj osnovi. Od sredine XV stoljeća pa do kraja XVI vidimo da vladajuća feudalna klasa, odnosno razni njezini slojevi, žele na temeljito nov način urediti svoj život a time i zemlju: pokolebao se red srednjovjekovnog feudalnog društva, antifeudalna klasna borba zaoštrila se do nevidenih razmjera, ali su istovremeno drugi slojevi vladajuće klase stremili k znatno jačoj i većoj vlasti, a naročito povećanju prihoda i imovine. Plemstvo koje se sredi-

nom XV stoljeća organiziralo u staleški red, zatim nova aristokracija koja se u XVI stoljeću izdigla iz gornjeg sloja plemstva, predstavljali su isto takvu dinamičnu snagu u borbi za nove pozicije kao i građanstvo u zapadnoevropskim zemljama te je zato razumljivo da je postalo klasnom bazom mađarske renesanse.

Što se pak tiče kraja, zaključenja razdoblja, u evropskim razmjerima prijelaznu kulturnu i ideološku hegemoniju građanstva zamijenila je vladajuća uloga ponovo ojačane feudalne klase kao posljedica tendencija refeudalizacije koja je tada došla do izraza širom Evrope. Kulturu renesanse, koja je u biti građanskog karaktera, gotovo u svim evropskim zemljama zamijenila je na dulje ili kraće vrijeme jedna u osnovi feudalna, plemićka kultura. U Mađarskoj, gdje je feudalna klasa bila i klasna baza renesanse, smjena razdoblja išla je uporedo s korjenitom promjenom situacije feudalne klase: mađarska vladajuća klasa, koja je povećala svoj imetak, učvrstila svoju snagu i u novoj formi restaurirala stalešku vlast, trebala je da se od XVII stoljeća brine za osiguranje i zaštitu postignutih rezultata. Najvažniji interes joj je bio – kao i vladajućoj klasi u drugim zemljama Evrope – čuvanje i, u slučaju potrebe, borbeno obrana za nju povoljnog »mira« koji joj je omogućio da nakon stoljeća burnih borbi osigura nesmetano klasno ugnjetavanje i eksploataciju.

Književnost ovog stoljeća, suprotno svakoj mnogostranosti, bogatstvu, diferenciranosti, spaja u veliku cjelinu neko jedinstvo determinirano ekonomsko-društvenom strukturom, širokom, elastičnom, ali ipak sigurno važećom i opipljivom zajednicom osnovnih momenata ideologije, nazora na svijet, kulturnih i stilskih faktora. Isto tako mogu se ocrtati i okviri razdoblja koje dolazi iza renesanse – samo je posljedica hira povijesti nauke da se to razdoblje danas općenito naziva barok. Ne čini stil posebnim velikim razdobljem period koji je između renesanse i klasicizma, nego to posebno veliko razdoblje čini renesansi slična zajednica pojava koje se protežu od ekonomskih prema duhovnim. Barokni stil je samo vanjska manifestacija tih pojava.

Ovim izlaganjem htio sam s jedne strane naglasiti potrebu i mogućnost jedinstvene periodizacije u raznim povijesnim disciplinama. (Po mom mišljenju bilo bi korisno i za povijesnu znanost da umjesto periodizacije prema političkim događajima stremi prema takvoj općoj periodizaciji koja uzima u obzir i pouke ekonomske povijesti i pouke povijesti umjetnosti.) S druge strane pak htio sam da se osjeti da evropske književnosti zapravo i nemaju vlastite nacionalne periodizacije budući da je svaka književnost prošla iste faze općenite vrijednosti. Zajednička, obuhvatna periodizacija posljednjeg tisućljeća evropske umjetnosti i književnosti, a time i cijele civilizacije i duhovnog života, mogla bi se zamisliti nekako na ovaj način: srednji vijek (s romaničkim i gotičkim stilom); renesansa; barok; klasicizam (na ideološkoj platformi s racionalizmom i prosvijećenošću); romantizam, razdoblje zrele, rascvjetale građanske kulture (s realizmom kao najvažnijim stilskim smjerom, ali paralelno s njime i s impresionizmom i simbolizmom itd.) i na kraju –

posljednje veliko razdoblje koje i danas traje: doba imperijalizma i proleterskih revolucija, umjetnost i književnost koje karakteriziraju centralna uloga problematike i ideja socijalizma i uspjesi suvremenih stilskih stremljenja.

Ovako se može zamisliti jedna kompleksna shema periodizacije koja nije stilsko-povijesna, ali uzima u obzir postojanje i povijesni značaj stilova. Namjerno spominjem shemu budući da je u različitim umjetnostima i u raznih naroda razvoj napredovao takvom nečuvenom kompliciranošću da se linija ovih razvoja može samo skicirati. Međutim, znanost ne može strahovati od plodnih apstrakcija ako bitne elemente stvarnosti, u datom slučaju zakonitosti razvoja, reducira na shemu koja služi cilju radne hipoteze. Ne treba strahovati ni od toga da bi se primjenom takve općenite periodizacije izgubile osobenosti pojedinih književnosti ili specifičnosti pojedinih nacija.

Spomenuti sistem periodizacije nije nastao nasilnim nametanjem nekog povijesnog procesa na druge, niti nametanjem linije razvoja jedne nacionalne književnosti na druge književnosti. Nastao je tako da su uzeti u obzir svi bitni elementi, a apstrahirani najopćenitiji. Razumije se da se na razne povijesne discipline, odnosno pojedine nacionalne književnosti, shema periodizacije može primijeniti na veoma elastičan i individualan način s odgovarajućim kronološkim i akcentualnim pomjeranjima. Međutim, njezin uspjeh i svrsishodnost bit će da su nesumnjivi. U svakom slučaju, istraživanja povijesti književnosti posljednjih decenija pokazuju da se navedene jedinice razdoblja *mutatis mutandis* nalaze u svakoj književnosti, a da se prepoznaju potrebno je samo da istraživači pojedinih nacionalnih književnosti vlastitu književnost promatraju iz nešto dalje perspektive, izvana, da ne bi ostali u opsjeni vlastitih nacionalnih osobitosti.

*

Ne uzimajući sada u obzir očitu okolnost da povijesti književnosti treba da razdoblja koja obuhvaćaju veće vremenske periode podijele i na manje potperiode, promotrimo sada pitanje sistematizacije unutar razdoblja. Autori povijesti književnosti često svrstavaju materiju u svakom razdoblju po drugim principima, i to prema najprihvatljivijim vanjskim oznakama. Tako obrađuju srednji vijek prema dvojnosti književnosti na latinskom i materinjem jeziku, barokna književnost vjerski podvojenih naroda obično se dijeli prema vjeroispovijestima, a u slučaju razdoblja kada neka nacija živi u političkoj razdvojenosti (kao npr. Nijemci i Talijani) vrlo je privlačno sređivanje na regionalnoj bazi. Ne može se osporiti da su ovakvi i slični aspekti sistematizacije opravdani i da se pomoću njih mogu istaknuti razne povezanosti, ali samo u jednom ili drugom razdoblju budući da je jasno da se jezični, vjerski ili regionalni aspekt ne može ni u jednoj književnosti primijeniti na njezinu

cijelu povijest, ili se to može samo vrlo usiljeno. Ove aspekte, dakle, možemo sada mirno mimoći budući da tražimo aspekte periodizacije koji vrijede za sva razdoblja.

Uzimajući u obzir aspekte periodizacije koji vrijede za sva razdoblja, dosadašnje povijesti književnosti primjenjivale su najčešće dva rješenja: portretnu obradu značajnijih književnika i podjelu prema književnim vrstama, ili – i to je valjda najčešći slučaj – kombinaciju ovih dvaju. Prvo rješenje, tj. obrada književnosti po velikim piscima i grupiranje manjih oko tih velikih, nailazi na ozbiljne poteškoće. Jedna je od njih i ta da u starijim razdobljima ima relativno malo značajnih književnika koji bi reprezentirali pojedine pravce, književne vrste, razdoblja, ali ima više značajnih djela nepoznatih autora ili pisaca koji su poznati samo po jednom sačuvanom djelu. Važnije je od toga činjenica da cilj sinteze povijesti književnosti nije stvaranje galerije portreta velikih pisaca već prikazivanje procesa razvoja književnosti i zakonitosti tog procesa. Samostalnu obradu velikih pisaca treba također podrediti ovom cilju. Grupiranje prema književnim vrstama otežava, s jedne strane, pojava da se u nekim razdobljima, kao npr. u baroku ili u modernom dobu, književne vrste stalno mijenjaju, preformiravaju te zbog toga ne mogu pružati čvrste okvire; s druge strane, grupiranje prema književnim vrstama neizbježno dovodi do izražaja formalistički princip. Naime, pri podjeli prema književnim vrstama sasvim se razdvajaju jedinice koje su tijesno povezane sadržajem, ideološki i društveno, a u istu skupinu dolaze književna djela koja su međusobno udaljena i nemaju međusobno nikakve veze. Sistematizacija po književnim djelima daje prije neki književni inventar, a ne sliku složenog povijesnog procesa.

Nasuprot tome smatram da sistematizacija prema pravcima najbolje odgovara postavljenom cilju. Ovo nije novost, povijesti književnosti služe se ovim rješenjem, ali samo djelomično. Naime, ne može se svaki pisac uvrstiti u okvire nekog pravca, neke književne škole određenog profila, a da i ne govorimo o tome da književne pravce koji raspolažu posebnom *ars poetica* možemo zamisliti samo na određenom višem nivou književne svijesti i zbog toga bi ih uzalud tražili u ranijim stoljećima. Zato se ne možemo ograničiti isključivo na pravce nego moramo uzeti u obzir i njihovu osnovu, moramo uzeti u obzir društveno, ideološko i kulturno raslojavanje kao preduvjet toj osnovi. Svaka književna škola ima naime svoje zaleđe, hranjivu podlogu koja može biti vrlo različita. Ima slučajeva kada jedan književni pravac razvija zastavu umjetničkih koncepcija zahtjeva određenog društvenog sloja, u drugom slučaju je rezultat neke ideološke tendencije ili pak čitalačka publika određene kulture određuje karakteristiku jednog pravca. Dešava se da kakva grupa pisaca formira književni pravac u znaku isključivo političkih programa, a, naravno, ima i škola koje su nikle isključivo na određenim programima književnosti, estetike, ukusa. U svakom slučaju pravac je dakle već iskristalizirana, svjesna pojava sredine koja podržava književnost. Ako tu sredinu, to zaleđe uzmemo kao osnovu, ne prijeti nam opasnost da neće-

mo znati gdje da smjestimo dio pisaca i djela. Ako i ne postoji svjesni književni pravac – kao npr. u ranijim stoljećima – postoji sloj iz kojeg bi u razvijenijim prilikama mogao niknuti neki smjer. U novijim razdobljima pisac se, ako i ne pripada kojoj književnoj školi, nalazi u gravitacionoj sferi jedne od njih, kao što i živi u jednoj od sredina koje čine zaleđe, bazu smjerova.

Aspekti određivanja raslojavanja, koji stvarno ili samo potencijalno stvaraju pravce, mijenjaju se po razdobljima prema cijeloj strukturi kulturne nadgradnje. Navodim primjere iz povijesti mađarske književnosti: u srednjem vijeku pojavljuju se jasno odvojeni slojevi s jedne strane crkvene a s druge strane svjetovne književnosti dvorskog i viteškog karaktera; u renesansi je uočljivo raslojavanje na učenu humanističku, protestantsku propovjedničku književnost i književnost nižeg kulturnog nivoa; kroz barok se pak provlače, uslijed ukočenosti feudalnog društva, grane aristokratsko-dvorske, plemićke, građanske i pučke književnosti. Kasnije, za vrijeme romantizma rascvjetalog u znaku nacionalnih stremljenja i građanskog napretka, književni pravci mogu se svesti na političko raslojavanje obrazovanog dijela društva; koncem stoljeća stoje već u prvom planu različita estetska, književna stremljenja i tako su pravci, koji tada vladaju u književnosti, redovno istovremeno i stilski pravci.

Iz primjera se vidi da način raslojavanja istovremeno označava važan momenat diferencijacije između pojedinih razdoblja budući da se u jednom razdoblju pravci, odnosno slojevi koji ih podržavaju, svrstavaju prema kulturnim, u drugom prema sociološkim, a u trećem prema političkim kriterijima itd. Ova okolnost ističe strukturalne divergencije između književnosti pojedinih razdoblja. Ako dakle svrstavamo gradivo književnosti po ovom sustemu, osiguran je jedinstveni aspekt koji se proteže kroz cijelu povijest književnosti, a istovremeno dobivamo i ključ za označavanje strukturalnih razlika pojedinih razdoblja. Za to je, naravno, potrebno da povjesničar književnosti prepozna bit književnog raslojavanja pojedinog razdoblja, a tu se poteškoće nalaze u činjenici da se slojevi koji određuju pravce ne odvajaju ni u jednom razdoblju oštro jedni od drugih već su, naprotiv, međusobno isprepleteni. Književnost svakog razdoblja živi je organizam, ali kao što anatom zna u živom organizmu odvojiti organe krvotoka od živčanog sistema i od ostalih »slojeva« živog tijela iako su jedni uvjetovani drugima, isto tako skalpel povjesničara književnosti može uspješno raščlaniti književnost pojedinih razdoblja na strukturalne elemente.

Sistematizacija po pravcima, tj. po slojevima, olakšava prihvatljiv prikaz prijelaza između pojedinih razdoblja. Poznato je da su povijesti književnosti najnesigurnije pri opisu dodirnih tačaka pojedinih razdoblja jer granice su ovdje uvijek vrlo nejasne. Razdoblja književnosti, odnosno umjetnosti, civilizacije itd. nisu mehaničke kronološke jedinice koje bi se mogle tijesno ograničiti godinama. Ta razdoblja ne dolaze u redosljedju kao stoljeća ili desetljeća nego kao niz povijesnih članaka jednog kompliciranog razvoja. Spajanje tih članaka ne vrši se ostrim linija-

ma koje se međusobno presijecaju nego po konvergentnim krivuljama. Ova je konvergencija u književnosti tako velika da se pojave pojedinih razdoblja javljaju već u posljednjoj etapi onog prethodnog, a posljednji pak valovi razdoblja koje nestaje katkada su još dugo prisutni i na početku novog razdoblja. Na primjer, barok i romantizam javljaju se kao intenziviranje renesanse, odnosno klasicizma, prije nego što postanu obuhvatne karakteristike jednog sasvim novog razdoblja. Ali isto tako i dalje žive neke osobitosti renesanse i klasicizma kao jedan od odumirućih pravaca novog razdoblja.

Veoma je važno, dakle, da se uvijek razlikuje fenomen perioda od fenomena pravca budući da njihova kombinacija omogućuje plastičan, vjeran i jedinstven prikaz povijesti književnosti. Glavna pogreška stilsko-povijesnog aspekta baš je u tome što miješa zajedno ove dvije osnovne kategorije sinteze, stapa ih u jedno budući da je stil ispoljavanje sad razdoblja, sad pravca, pače nerijetko od fenomena pravca postaje nakon nekog vremena fenomen razdoblja.

*

Načelna, strukturalna i metodološka pitanja sistematizacije povijesti književnosti ne ograničuju se, naravno, na ono što je izloženo, iako to smatram najvažnijim. Nemalo brige donosi svrstavanje građe unutar pojedinog smjera, sloja: treba raščistiti, na primjer, kako da se, pri obradi jednog smjera, smjeste istaknute književne ličnosti koje tamo pripadaju, itd. Teško bi bilo predložiti jedinstven postupak u ovim pitanjima, ali su ona već dijelom i tehničke naravi.

S mađarskoga preveo: *Bela Römer*